

següents: 1) Fonts; 2) Instruments de treball (bibliografies; índexs; diccionaris, enciclopèdies i obres de consulta; edicions de la Bíblia); 3) Bibliografia secundària. Els índexs són: escripturístic, autors antics, noms, fets notables i general.

A més de les característiques d'aquest extens i profund estudi, ja exposades al llarg d'aquesta presentació, cal asenyalar-ne encara unes altres, ben positives, de caire més formal. Primer, el resseguiment minuciós i l'anàlisi precisa que fa de l'expressió «monarquia», fent veure la importància que aquest concepte va tenir en els primers passos de la formulació de la doctrina trinitària. Segon, la contextualització dels textos estudiats, tant pel que fa a autor, medi cultural i eclesial en què sorgeix, pel lligam o grau de dependència d'obres anteriors, com pel que fa a la possible influència sobre autors posteriors. Com a tercera qualitat molt positiva del treball, s'han de citar els concisos i clars resums amb què es conclou cada un dels capítols de l'obra. Com a quart punt, m'agradaria de subratllar la claredat i caràcter progressiu de les diferents parts de l'exposició. També s'ha de tenir en compte, cinquè, que quan l'autor trenca el caràcter progressiu de la seva exposició, a causa de l'elucidació de qüestions prèvies a l'anàlisi del text, ho adverteix prèviament, fent notar tant la necessitat per a la comprensió del text en qüestió com la repercussió que aquestes qüestions tenen per a una major comprensió de les postures contràries o les diferències d'accent que tenen en un nou grau de desenvolupament. En aquest camp sobresurt la concisió i claredat a l'hora d'exposar els arguments i contraarguments esgrimits pels investigadors entorn d'una qüestió determinada. Amb la mateixa concisió i claredat l'autor dona sempre també la seva pròpia opinió.

Considerat tot plegat, el lector o estudiós es troba davant un treball immens aplicat amb el màxim de rigor a un període mai prou conegut del desenvolupament de la doctrina trinitària. Aquesta atenció especial i meticulosa en l'estudi del terme «monarquia» i el seu ús en els principals representants de la teologia pre-nicena pot ser un incentiu que obri nous aspectes o posi nous accents en l'estudi del desenvolupament dogmàtic dels primers segles del cristianisme.

Josep Castanyé

Andreu GRAU I ARAU, *Les fonts clàssiques i medievals en la dialèctica de Petrus Ramus (1515-1572)*, Barcelona, Publicaciones del Equipo de Investigación KAL, Universitat de Barcelona, 1998, 448 pp.

L'estudi que recensionem és la tesi doctoral del Dr. Andreu Grau, dirigida pel prof. Dr. Francesc J. Fortuny. A més de l'índex, la tesi consta d'una «Llista d'abreviatures de les obres de Petrus Ramus» (pp. 9-12), de la introducció (p. 13), la primera part (pp. 17-178), la segona part (pp. 179-423) i la bibliografia (pp. 424-447).

En la primera part, de caràcter propedèutic i molt útil per al lector que no posseeix coneixements aprofundits de l'obra de Ramus i dels estudis ramistes, l'autor, en diàleg amb els grans estudiosos de Ramus (Ch. Waddington, Paul Lobstein, W.J. Ong, R. Hooykaas, Nelly Bruyère, K. Meerhoff, Michel Dassonville, entre altres), passa revista a la bibliografia sobre Ramus, els diversos aspectes de la seva obra (dialèctica, retòrica, matemàtiques, física i metafísica, teologia), la seva relació amb l'humanisme i la tradició aristotèlica, els autors clàssics, la reforma protestant; la seva influència posterior... És un bon «status questionis», no solament del tema de la tesi, ans també de l'autor en

general. Pel que fa a la dialèctica, l'autor segueix amb algunes modificacions la distribució evolutiva d'obres proposada per Bruyère. D'aquesta part, personalment, destacaria l'interessant apartat dedicat a reconstruir històricament la presència de ramisme a Salamanca, a base de fonts arxivístiques. Conclusió (p. 162): «Sia per la curiositat que podia despertar l'obra del picard sia per un interès vers tot allò que hom pogués escriure sobre Aristòtil, els professors de la universitat de Salamanca seguien l'evolució del pensament de La Ramée, igual o millor que a la resta dels països europeus.»

La segona part, el nucli o cos de la tesi, és dedicada exclusivament a la dialèctica ramista. L'autor comença les anàlisis per la definició de dialèctica («virtut de discórrer»); seguidament s'endinsa en el concepte de «natura», entesa «com a primer grau de la *virtus* i com la condició necessària de l'«ars»» (p. 201). Tracta també de la història de la dialèctica, tal com la proposa Ramus. Les anàlisis d'aquesta segona part arriben al punt culminant amb els capítols quart i cinquè, dedicats respectivament a la *inventio* («fixació del problema, gràcies al descobriment dels arguments») i al *iudicium* («localització i deducció [del problema] en el discurs per les regles de la disposició», p. 421). Ramus ha quedat situat en aquesta segona part en el lloc que li correspon en la història de la lògica: «la raó principal de la reforma de la lògica és fonamentada per Ramus en una crítica a l'*Organon* aristotèlic i en una revaloració de les arts discursives de Ciceró i Quintilià. Les bases sobre les quals s'assenta aquesta reforma són: els tractats de lògica medievals, escolàstics o terministes, i les innovacions introduïdes per Agricola» (p. 416). En les conclusions (pp. 414-423), l'autor sintetitza les aportacions de la tesi. Finalment, la bibliografia, completíssima, dóna raó de més de tres-cents títols.

La tipografia, la impressió i l'edició del llibre són ben escaients a una obra d'aquesta naturalesa, i prou dignes. No hi ha certament una preponderància d'elements de disseny; en canvi, hom utilitza, quan convé, caràcters grecs i hebreus (cf., per exemple, p. 47). Com en tota obra humana, hi ha algun (però pocs) error tipogràfic. Per exemple, en la pàgina 20, on diu «lluns» ha de dir «lluny», o els caràcters en negreta –quan semblaria que no ho haurien de ser– de la nota 24 de la pàgina 25. Per tal d'orientar el lector –és un suggeriment de cara a una eventual segona edició–, em sembla que podria ser útil un títol general per a cadascuna de les dues parts de la tesi. Aquests minúsculs retrets, sens dubte, són minúcies –i no sempre atribuïbles a l'autor– al costat de l'innegable valor de la tesi. Benvinguda sigui aquesta valuosa tesi sobre un autor ben important en la tradició filosòfica, però dissortament molt poc estudiat a casa nostra. Aquest estudi és cridat a ésser un punt obligat de referència en els estudis ramistes. Andreu Grau, amb una bona preparació filosòfica i bíblico-teològica (sense una adequada base teològica és difícil d'entendre bé alguns conceptes filosòfics medievals i àdhuc moderns), com en dóna prova, per exemple, en la nota 132 de la pàgina 48, i avalat per un ja considerable nombre de publicacions, ha reeixit en l'objectiu d'estudiar la dialèctica de Ramus, situant-la al lloc que li correspon en la història del pensament.

Jaume Mensa i Valls